

unity of an individual with libido objects impossible, which results in the inferiority complex, guilt and willingness to self-punishment. The latter is manifested in destructive forms of behaviour, which involve the phenomenon of masochism. Its peculiarity is the combination of the opposite trends: the ability to obey and be obeyed, the desire to live forever and commit a suicide. There are bonds between masochism and self-deprivation. The relation between religious belief and tendency to self-punishment is caused by unconscious guilt, which is associated with the image of the crucifixion and other similar symbols. Masochism in religion provides release from stress (dissatisfaction), due to infirmity, inferiority and humiliation. There are contradictions between the tendency towards living and the tendency towards dying. The tendency for psychological death in the psyche of a believer is reflected in the sense of sinfulness and guilt leading to masochism manifestation in religion. Various religious groups as a specific form of masochism have been considered in the paper. Masochistic tendencies in religious belief cause the rejection of oneself, one's desires and impulses, which are replaced by the values declared by the religion. It has been concluded that Oedipus dependence causes the phenomenon of a victim.

Keywords: active psychosocial cognition (APSC), profound knowledge, Oedipus dependence, masochism, guilt, psychodynamic theory, religion, religious groups, self-deprivation, self-punishment, the tendency for "psychological death".

Подано до редакції 01.09.2016

УДК: 159.922.8

Тетяна Володимирівна Коломієць,
кандидат психологічних наук,
асистент кафедри соціальної та практичної психології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна

РОЗВИТОК ЕМПАТІЙНОЇ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті презентовано авторську програму психологічного сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. Теоретично обґрунтовано її структуру та методи. Подано основні результати апробації програми. Визначено її ефективність з урахуванням тендерних особливостей та хронологічної динаміки розвивального впливу.

Ключові слова: емпатійна міжособистісна взаємодія, програма сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії, соціально-психологічний тренінг, формувальний експеримент, юнацький вік.

Інформаційна перенасиченість сучасного суспільства, темп та ритм життя все частіше призводять до нівелювання значущості істинно людських взаємин, втрати здатності бачити «Людину» в людині. Наслідки такого знецінення Іншого сьогодні можна спостерігати в глобальних масштабах: тероризм, війни, жорстокість, байдужість тощо. Саме тому пошук ефективних методів становлення антропоцентричної спрямованості людської свідомості, розвиток ціннісного ставлення до Іншого, підвищення гармонійності людських взаємин є як ніколи актуальними для сучасної психологічної науки.

Метою статті є презентація основних результатів апробації авторської програми сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії як особливої форми реалізації людиноцентричних взаємин.

Теоретичний аналіз існуючих наукових досліджень з окресленої проблематики показав, що досить дієвим механізмом гуманізації міжособистісної взаємодії є емпатійність [1-7 та ін.]. Результати наших попередніх робіт показали, що розвинена емпатій-

ність як інтегративна якість особистості обумовлює когнітивну, емоційну, мотиваційну та ціннісно-смыслову центрованість особистості на Іншому (на його думках, переживаннях, потребах, мотивах поведінки тощо). Такий альтероцентризм, який має місце у кожному компоненті міжособистісної взаємодії, сприяє встановленню взаєморозуміння, адекватного емоційного реагування, смислової єдності тощо, що зрештою й робить емпатійну взаємодію більш адекватною, ефективною, розвиненою, порівняно з неемпатійною.

Аналіз існуючих програм розвитку емпатії (соціально-психологічні тренінги розвитку емпатії О. В. Алпатової [1], М. В. Барни [3], Л. П. Журавльової [5], О. М. Юдіної [7], кінотренінг актуалізації емпатії особистості А. Е. Ахмедзянової [2] та ін.) показав, що усі вони спрямовані на розвиток емпатійності як якості особистості, нас же більшою мірою цікавив розвиток практичних навичок адекватної емпатійної взаємодії. Саме тому перед нами постало завдання розробки власної програми, що розра-

хована на осіб раннього юнацького віку, однак може застосовуватися й на усіх подальших етапах онтогенезу з метою особистісного розвитку та оптимізації міжособистісної взаємодії.

На основі теоретичного аналізу, нагромадженого в психологічній практиці досвіду використання активних методів впливу на розвиток особистості, було визначено основні методи психокорекційної роботи: міні лекції, демонстрація короткометражних фільмів з яскраво вираженою емпатогенною ситуацією, відеофіксація емоційного відгуку, групова дискусія (тематична, біографічна та інтеракційна), мозковий штурм, методи ігрової драматизації, кейс-стаді, письмові самозвіти. Основним методом, який був застосований для реалізації Програми, став соціально-психологічний тренінг.

В основу програми психологічного сприяння було покладено поетапну динаміку емпатійного процесу, який, за Л. П. Журавльовою, «задається емпатогенною ситуацією» [5]. Для того, щоб емпатогенна ситуація не залишилася непоміченою, необхідна актуалізація емпатійної установки. З цією метою було застосовано метод символічного моделювання [4]. В якості засобів такого моделювання використовувалися короткометражні фільми. Про ефективність використання продуктів кіномистецтва з метою здійснення психологічного впливу вже йшлося у роботах А. Е. Ахмедзянної [2], С. А. Литвиненко, В. М. Ямницького [6] та ін. Науковці вказують на виховний, розвивальний, а подекуди й терапевтичний ефект від перегляду та подальшого обговорення кінофільмів, що значно посилюється, якщо його здійснювати у формі групової роботи.

Структура програми психологічного сприяння складається з чотирьох блоків: «Розвиток емпатійності», «Розвиток різних видів емпатійної взаємодії», «Рефлексія власного досвіду» та «Перенесення отриманих знань, умінь та навичок у реальне життя».

Основними завданнями першого блоку – «Розвиток емпатійності» – стали:

- 1) сприяти актуалізації емпатійної установки молоді;
- 2) активізувати процеси самопізнання юнацтва та розвитку в них навичок рефлексії;
- 3) активізувати процеси децентрації при налагодженні контакту з іншим;
- 4) сприяти розвитку механізму антиципації у процесі міжособистісної взаємодії.

Завдання другого блоку – «Розвиток різних видів емпатійної взаємодії»:

- 1) розширювати знання молоді про різні види емпатійної взаємодії;
- 2) розвивати когнітивну, емоційну, мотиваційну та ціннісно-смыслову централізацію на Іншому;
- 3) сприяти визначенню найбільш оптимальних (ефективних, адекватних) видів емпатійної взаємодії.

Основним завданням третього блоку – «Рефлексія власного досвіду» – було усвідомлення наслідків різних видів емпатійного реагування для подальшого розвитку міжособистісної взаємодії.

Четвертий блок – «Перенесення отриманих знань, умінь та навичок у реальне життя» – мав на меті вироблення практичних навичок різних видів емпатійної взаємодії.

Основні завдання перших двох блоків реалізуються під час тренінгових занять, а третій та четвертий – під час самостійної роботи.

Програма розрахована на 18 тренінгових занять загальною тривалістю 54 години. Крім того, передбачено самостійну роботу учасників формульованого експерименту в період між тренінговими заняттями загальною тривалістю 33 дні. Розроблена програма ґрунтувалась на гіпотезі, що для сприяння розвитку емпатійної взаємодії необхідно, по-перше, розвивати емпатійність особистості, а по-друге, сприяти усвідомленню наслідків різних форм емпатійного реагування, що забезпечується шляхом централізації на думках, переживаннях, почуттях, станах, потребах суб'єкта та об'єкта емпатії.

Основна частина програми включає перегляд дев'яти короткометражних фільмів, які демонструють різноманітні емпатогенні ситуації з різними формами емпатійного відгуку. Характерною особливістю відібраних фільмів є й різні об'єкти емпатії: друг, ворог, дитина, людина похилого віку, кохана людина, власна дитина, жертва, людина з обмеженими можливостями. Таким чином, використовуючи ці сюжети як стимульний матеріал, ми маємо можливість сприяти розвитку адекватних моделей емпатійних ставлень до різних соціальних категорій.

Після кожного перегляду відбувається рефлексія власних відчуттів, думок, станів, а також обговорення переживань, мотивів та наслідків поведінки учасників емпатогенної ситуації.

Апробація Програми відбувалася впродовж 2013-2014 навчального року в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Житомирському будівельному коледжі національного агроєкологічного університету та Тетерівській загальноосвітній школі. Перевірка ефективності впливу Програми забезпечувалася формуванням експериментальної (n=30) та контрольної (n=30) груп.

З метою перевірки ефективності програми психологічного сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії перед початком та на останньому занятті програми проводилася діагностика рівня емпатійності. Достовірність відмінностей між показниками констатуючого та контрольного зрізів визначалася за допомогою t-критерію Стьюдента після попередньої перевірки на нормальність розподілу показників у групах. Статистична обробка результатів експерименту проводилася з використанням пакету Statistica 6.0.

Таблиця 1.

**Динаміка показників емпатійності та емпатійної міжособистісної взаємодії
до та після експерименту в експериментальній та контрольній групах**

Шкали		ІЕ		ДЕВ		ПЕВ		ЕЕВ		СЕВ		НЕВ		СпЕВ		АЕВ	
Групи		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
До експ.	$\bar{x}$	18,4	19,3	2,8	2,63	3,4	3,4	1,4	1,6	1,6	1,7	1,5	1,7	2,8	2,2	1,6	1,8
Післяексп.	$\bar{x}$	28,3	18,7	2,2	2,8	2	3,3	1,5	1,6	2	1,7	1,4	1,6	4,1	2,1	1,7	1,9

Примітки: ІЕ – інтегральна емпатія, ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія, ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія, ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія, СЕВ – суб'єктоцентрична емпатійна взаємодія, НЕВ – намірова емпатійна взаємодія, СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія, АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія; ЕГ – експериментальна група (n=30 чол.), КГ – контрольна група (n=30 чол.).

Для участі у формуальному експерименті було відібрано хлопців та дівчат раннього юнацького віку, які мають низький рівень розвитку емпатії. Шляхом випадкового розподілу 30 з них увійшло до експериментальної групи та стільки ж – до контрольної. Після перевірки на нормальність розподілу був застосований метод t-критерію Ст'юдента, що довів відсутність значущих відмінностей між середніми показниками емпатійності досліджуваних експериментальної та контрольної груп.

Аналіз середніх показників емпатійності та частоти проявів різних видів емпатійної взаємодії, що були отримані до та після формуального експерименту, дозволив констатувати суттєве підвищення загального показника емпатійності у досліджуваних експериментальної групи (див. табл. 1).

Зауважимо, що у 100% досліджуваних експериментальної групи після формуального експерименту відбулося підвищення рівня емпатійності, а у 70% рівень розвитку емпатії із низького перейшов на сере-

дній. У досліджуваних же контрольної групи кількість осіб, у яких відбулося підвищення рівня емпатійності, не перевищує й 5%. Водночас серед представників цієї групи виявлено незначну частку осіб, у яких констатовано зниження загального показника.

Щодо динаміки видів емпатійної взаємодії, то у представників експериментальної групи після психологічного впливу було виявлено незначне зниження частоти проявів дисонансної та перерваної емпатійної взаємодії при зростанні чисельності суб'єктоцентричної та сприяючої. Частота ж проявів егоцентричної, намірової та альтруїстичної емпатійної взаємодії після експерименту практично не змінилася.

У контрольній же групі суттєвих змін за жодним із досліджуваних показників не виявлено.

З метою перевірки достовірності виявлених відмінностей нами було застосовано t-критерій Ст'юдента (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Порівняльний аналіз нормально розподілених показників емпатійності

Показники	Mean контр	Mean експ.	t-value	df	p	Valid N контр	Valid N експ.	StdDev контр	StdDev. експ.	F-ratio	p
Іе	28,33	18,40	4,88	58	0,000009	30	30	8,142	7,600	1,148	0,71
ДЕВ	2,20	2,80	1,35	58	0,181945	30	30	1,424	1,972	1,918	0,08
ПЕВ	3,367	2,00	-3,898	58	0,000254	30	30	1,542	1,145	1,815	0,11
ЕЕВ	1,40	1,53	0,438	58	0,663102	30	30	1,354	0,973	1,937	0,08
СЕВ	2,00	1,5667	1,28	58	0,204868	30	30	1,259	1,356	1,160	0,69
НЕВ	1,467	1,43	0,13	58	0,894831	30	30	1,042	0,898	1,347	0,43
СпЕВ	4,10	2,80	3,423	58	0,001143	30	30	1,269	1,648	1,687	0,16
АЕВ	1,70	1,567	0,366	58	0,715939	30	30	1,149	1,633	2,020	0,06

Примітки: Іе – інтегральна емпатія; ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія; ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія; СЕВ – суб'єктоцентрична емпатійна взаємодія; НЕВ – намірова емпатійна взаємодія; СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія; АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія; ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія.

Порівнюючи отримані показники t-критерію Ст'юдента (t-value) з табличними критичними значеннями для n=30, було виявлено, що статистично значущими (на рівні $p \leq 0,01$) є зміни у показниках інтегральної емпатії учасників експериментальної

групи, а також їх перерваної та сприяючої емпатійної взаємодії.

Такі результати свідчать про ефективність розробленої програми сприяння розвитку емпатійної взаємодії у юнацькому віці. Виявлено, що після її застосування у досліджуваних суттєво зростає рівень емпатії.

тійності, внаслідок чого значно зменшується кількість перерваних емпатійних взаємодій та зростає чисельність сприяючих.

Крім того, було виявлено й деякі гендерні відмінності. Зокрема, після формувального експерименту у

хлопців експериментальної групи відбулося незначне зменшення кількості намірових та альтруїстичних емпатійних взаємодій. У їх ровесниць же кількість намірових взаємодій збільшилася, а альтруїстичних – залишилася без змін (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Динаміка показників емпатійності та емпатійної міжособистісної взаємодії у юнаків та дівчат експериментальної групи до та після експерименту

Шкали	Групи	ІЕ		ДЕВ		ПЕВ		ЕЕВ		СЕВ		НЕВ		СпЕВ		АЕВ	
		Д	Х	Д	Х	Д	Х	Д	Х	Д	Х	Д	Х	Д	Х	Д	Х
До експ.	$\bar{x}$	20,5	16,3	2,5	3,1	3,4	3,3	1,33	1,5	1,6	1,5	1	1,9	3,4	2,2	1,7	2,1
Після експ.	$\bar{x}$	30,7	25,9	1,9	2,5	1,9	2,1	1,6	1,5	2,1	1,9	1,2	1,7	4,6	3,6	1,7	1,7

Примітки: Іе – інтегральна емпатія; ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія; ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія; СЕВ – суб'єктоцентрична емпатійна взаємодія; НЕВ – намірова емпатійна взаємодія; СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія; АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія; ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія.

Так само у дівчат після психологічного впливу констатовано збільшення кількості егоцентричних емпатійних взаємодій, в той час як у хлопців за цим показником суттєвих змін не виявлено.

Перевірка достовірності виявлених відмінностей за допомогою t-критерію Стьюдента (див. табл. 4)

показала, що у юнаків ($n=15$) статистично значущими є зміни у показниках інтегральної емпатії ($t=4,804$; $p\leq 0,01$), перерваної емпатійної взаємодії ($t=-2,53$; $p\leq 0,05$), сприяючої емпатійної взаємодії ($t=2,03$; $p\leq 0,1$) та альтруїстичної емпатійної взаємодії ($t=-2,92$; $p\leq 0,02$).

Таблиця 4.

Матриця достовірних значень T-критерію Стьюдента при порівнянні показників інтегральної емпатії та різних видів емпатійної міжособистісної взаємодії у юнаків експериментальної групи до та після формувального експерименту

Вид ЕВ	Mean до експ.	Meanпісля експ.	t-value	df	p	Valid N до експ.	Valid N після експ.	StdDev. до експ.	StdDev. після експ.	F-ratio	p
Іе	30,73	20,533	4,804	28	0,000047	15	15	6,53	4,998	1,707	0,329
ДЕВ	1,867	2,533	-1,034	28	0,310448	15	15	1,457	2,031	1,942	0,227
ПЕВ	1,933	3,400	-2,531	28	0,017284	15	15	1,099	1,957	3,165	0,039
ЕЕВ	1,600	1,333	0,604	28	0,550704	15	15	0,986	1,397	2,010	0,204
СЕВ	2,067	1,600	0,855	28	0,399707	15	15	1,534	1,454	1,113	0,845
НЕВ	1,200	1,000	0,564	28	0,577193	15	15	0,941	1,000	1,129	0,824
СпЕВ	4,600	3,400	2,032	28	0,051683	15	15	1,404	1,805	1,652	0,359
АЕВ	1,733	3,400	-2,917	28	0,006882	15	15	1,28	1,805	1,988	0,211

Примітки: Іе – інтегральна емпатія; ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія; ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія; СЕВ – суб'єктоцентрична емпатійна взаємодія; НЕВ – намірова емпатійна взаємодія; СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія; АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія; ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія.

У дівчат же статистично значущі зміни виявлено лише у показниках (див. табл. 5) інтегральної емпатії ($t=2,89$; $p\leq 0,02$), перерваної емпатійної взаємодії ($t=-3,05$; $p\leq 0,01$) та сприяючої емпатійної взаємодії ($t=3,48$; $p\leq 0,01$).

Таким чином, наявність достовірних змін у показниках інтегральної емпатії і у хлопців, і у дівчат експериментальної групи вказує на ефективність першого блоку програми, який був присвячений розвитку емпатійності як необхідної умови реалізації емпатійної міжособистісної взаємодії.

Метою другого, третього та четвертого блоків був розвиток здатності визначати та реалізовувати найбільш ефективні та адекватні види емпатійної взаємодії у різних життєвих ситуаціях. На останньому занятті, під час заслуховування самозвітів учасників щодо ефективності різних видів емпатійної міжособистісної взаємодії, було визначено, що найменш ефективним видом емпатійної взаємодії є перервана, а найбільш ефективним – сприяюча. Такі результати є цілком закономірними, оскільки перша обривається ще на початковому етапі емпатійного процесу, переходячи у неемпатійну взаємодію або перериваючи

міжособистісний контакт взагалі. Натомість друга приносить найбільше користі для емпата і не створює дискомфорту для емпатуючого.

Таблиця 5.

Матриця достовірних значень T-критерію Стьюдента при порівнянні показників інтегральної емпатії та різних видів емпатійної міжособистісної взаємодії у дівчат експериментальної групи до та після формувального експерименту

Види ЕВ	Mean контр.	Mean експ.	t-value	df	p	Valid N контр.	Valid N експ.	StdDev. контр.	StdDev. експ.	F-ratio	p
Ie	25,93333	16,26667	2,894712	28	0,007276	15	15	9,074821	9,215412	1,031225	0,95494
ДЕВ	2,533333	3,066667	0,871391	28	0,390951	15	15	1,355764	1,944467	2,056995	0,1896
ПЕВ	2,066667	3,333333	-3,04802	28	0,004986	15	15	1,222799	1,046536	1,365217	0,568008
ЕЕВ	1,466667	1,466667	0	28	1	15	15	0,99043	1,355764	1,873786	0,252239
СЕВ	1,933333	1,533333	0,957269	28	0,346625	15	15	0,96115	1,302013	1,835052	0,268118
НЕВ	1,666667	1,933333	-0,8584	28	0,397963	15	15	0,816497	0,883715	1,171429	0,771337
СпЕВ	3,6	2,2	3,479351	28	0,001663	15	15	0,910259	1,264911	1,931034	0,230573
АЕВ	1,666667	1,466667	0,463699	28	0,646448	15	15	1,046536	1,302013	1,547826	0,423872

Примітки: Ie – інтегральна емпатія; ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія; ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія; СЕВ – суб'єктоцентрична емпатійна взаємодія; НЕВ – намірова емпатійна взаємодія; СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія; АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія; ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія.

З огляду на вищесказане, вважаємо, що мета другого, третього і четвертого блоків програми також була досягнута, оскільки чисельність найбільш ефективного виду взаємодії достовірно підвищилась, а найменш ефективного – достовірно понизилась.

Виявлене суттєве зменшення кількості альтруїстичних взаємодій у юнаків експериментальної групи

після формувального експерименту пов'язуємо з усвідомленням наявності більш оптимальних способів емпатійного реагування.

З метою перевірки стійкості розвивального впливу Програми через 3 місяці після її завершення було проведено повторне дослідження емпатійності учасників експериментальної групи.

Таблиця 6.

Динаміка показників розвинутої емпатійності та емпатійної міжособистісної взаємодії в експериментальній групі

Шкали		ІЕ	ДЕВ	ПЕВ	ЕЕВ	СЕВ	НЕВ	СпЕВ	АЕВ
Одразу після експ.	$\bar{x}$ (бали)	28,3	2,2	2	1,5	2	1,4	4,1	1,7
Через 3 міс. після експ.	$\bar{x}$ (бали)	29,4	2,4	1,1	1,4	2,1	1,6	4,1	2,2

Примітки: ІЕ – інтегральна емпатія, ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія, ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія, ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія, СЕВ – суб'єктоцентрична емпатійна взаємодія, НЕВ – намірова емпатійна взаємодія, СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія, АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія.

Як видно з таблиці 6, суттєвих змін у результатах досліджуваних через три місяці після експерименту не відбулося. Так, коливання у середніх показниках емпатійності та різних видів емпатійної міжособистісної взаємодії знаходяться в межах 1 балу.

Водночас перевірка на наявність достовірних відмінностей між показниками тесту та ретесту за допомогою t-критерію Стьюдента дозволила констатувати статистично значущі зміни у показниках перерваної та альтруїстичної емпатійної взаємодії (див. табл. 7).

Як бачимо, спостерігається суттєве зниження чисельності перерваних міжособистісних взаємодій, що супроводжується зростанням проявів альтруїстичної взаємодії.

Такі результати цілком відповідають завданням Програми психологічного сприяння розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії, а тому можуть вказувати на її пролонгований (відстрокований) ефект.

Водночас не виключається можливість впливу на результати й суспільно-політичної ситуації в країні, адже на момент повторного дослідження активно велися військові дії. Очевидно, що насиченість життя досліджуваних яскравими емпатогенними ситуаціями створювала передумови для розвитку навичок емпативності з одного боку, й ефективного рефлексивного аналізу – з іншого.

Таблиця 7.

Матриця достовірних значень T-критерію Стьюдента при порівнянні показників інтегральної емпатії та різних видів емпатійної міжособистісної взаємодії у юнаків експериментальної групи одразу після формульованого експерименту та через три місяці

Вид ЕВ	Mean після експ.	Mean через 3 міс.	t-value	df	p	Valid N після експ.	Valid N через 3 міс.	Std.Dev. після експ.	Std.Dev. через 3 міс.	F-ratio	p
Ie	28,33333	29,36667	0,491619	58	0,624844	30	30	8,142411	8,138810	1,000885	0,998116
ДЕВ	2,200000	2,433333	0,661744	58	0,510756	30	30	1,423933	1,304722	1,191087	0,640852
ПЕВ	2,000000	1,100000	-3,352497	58	0,001415	30	30	1,144703	0,922889	1,538462	0,251960
ЕЕВ	1,533333	1,433333	-0,413700	58	0,680620	30	30	0,973204	0,897634	1,175464	0,666234
СЕВ	2,000000	2,100000	0,306351	58	0,760434	30	30	1,259447	1,268994	1,015217	0,967841
НЕВ	1,433333	1,600000	0,736382	58	0,464466	30	30	0,897634	0,855006	1,102201	0,795084
СпЕВ	4,100000	4,100000	0,000000	58	1,000000	30	30	1,268994	1,184672	1,147420	0,713654
АЕВ	1,700000	2,200000	1,80040	58	0,076998	30	30	1,149213	0,996546	1,329861	0,447417

Примітки: Ie – інтегральна емпатія; ПЕВ – перервана емпатійна взаємодія; ЕЕВ – егоцентрична емпатійна взаємодія; СЕВ – суб'єктоцентрична емпатійна взаємодія; НЕВ – намірова емпатійна взаємодія; СпЕВ – сприяюча емпатійна взаємодія; АЕВ – альтруїстична емпатійна взаємодія; ДЕВ – дисонансна емпатійна взаємодія.

Зважаючи на отримані результати, можна зробити висновок, що повторне дослідження рівня розвитку емпатійності у досліджуваних експериментальної групи не лише довело стійкість розвивального впливу програми в хронологічній динаміці, а й дозволило виявити його відстрокований ефект.

Отже, в результаті реалізації формульованого експерименту було доведено ефективність розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії засобами групової та індивідуальної психокорекції.

Після проведення формульованого експерименту в учасників експериментальної групи констатовано статистично значуще підвищення рівня інтегральної емпатії ($t=4,88$; $p\leq 0,001$) при зниженні частоти проявів перерваної ($t=-3,898$; $p\leq 0,01$) та зростанні сприяючої емпатійної взаємодії ($t=3,423$; $p\leq 0,01$). В учасників же контрольної групи достовірних змін не виявлено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатова О. В. Психологічний аналіз регулятивної функції емпатії педагога у процесі керування учінням молодших школярів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / О. В. Алпатова. – К.: 2002. – 221 с.
2. Ахмедзянова А. Э. Влияние кинотренинга на развитие эмпатии / А. Э. Ахмедзянова // Образование и саморазвитие. Научный журнал. – Казань: Изд-во «Центр образовательных технологий», 2009. – № 5 (15). – С.186-190.
3. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
4. Барна М. В. Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку емпатійності майбутніх практичних психологів / М. В. Барна // Прак-

тична психологія та соціальна робота. – 2006. – №12. – С. 50-66.

Аналіз гендерних відмінностей дозволив констатувати, що така тенденція є характерною як для хлопців, так і для дівчат, однак у юнаків експериментальної групи після розвивального впливу, окрім вищезгаданих, відбулися достовірні зміни ще й у показниках альтруїстичної взаємодії ($t=-2,917$; $p\leq 0,02$) у бік зниження частоти її проявів.

Дослідженням стійкості результатів розвивального впливу доведено ефективність програми в хронологічній динаміці, а також виявлено її відстрокований ефект: подальше зниження частоти проявів перерваної емпатійної взаємодії ($t=-3,353$; $p\leq 0,01$) та зростання чисельності альтруїстичних взаємодій ($t=1,8$; $p\leq 0,1$).

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії й на інших етапах онтогенезу.

5. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
6. Литвиненко С. А. Кіноклуб як форма познавальної виховної роботи зі студентами ВНЗ / С. А. Литвиненко, В. М. Ямницький // Наука і освіта. – 2012. – № 7. – С. 144-147.
7. Юдіна О. М. Тренінг як фактор розвитку емпатійності майбутніх лікарів / О. М. Юдіна // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Матеріали других Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. – 2004. – С. 549-557.

REFERENCES

1. Alpatova, O. V. (2002). Psykholohichniy analiz rehuliatyvnoi funktsii empatii pedahoha u protsesi keruvannia uchinniam molodshykh shkoliariv [The psychological analysis of the regulative function of teacher's empatia in teaching junior pupils]. *Candidate's thesis*. Kyiv: G.S.Kostiuk Institute of psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Ahmedzyanova, A. Ye. (2009). Vliyanie kinotreninga na razvitiie empatii [The impact of the training film on the development of empathy]. *Obrazovanie i samorazvitiie – Education and self-development*, 5 (15), 186-190 [in Russian].
3. Bandura, A. (2000). *Teoriya sotsialnogo naucheniya [The social learning theory]*. Saint Petersburg: Evraziya [in Russian].
4. Barna, M. V. Prohrama sotsialno-psykholohichnoho treninhu z rozvytku empatiinosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv [The program of social and psychological training of empathy development of future psychologists]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – The Practical Psychology and Social Work*, 12, 50-66 [in Ukrainian].
5. Zhuravlova, L. P. (2007). *Psykholohiia empatii: monohrafiia [The psychology of empathy: monograph]*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
6. Lytvynenko, S. A. & Yamnytskyi, V. M. (2012). Kinoklub yak forma pozanavchalnoi vykhovnoi roboty zi studentamy VNZ [The Cinema Club as a form of extra-curricular educational work with university students]. *Nauka i osvita – Science and education*, 7, 144-147 [in Ukrainian].
7. Yudina, O. M. (2004). Treninh yak faktor rozvytku empatiinosti maibutnikh likariv [The training as a factor of empathy future doctors]. *Problemy humanizatsii navchannia ta vykhovannia u vyshchomu zakladi osvity: Materialy druhykh Irpinskykh mizhnarodnykh naukovopedahohichnykh chytan – Problems of humanization of education and training in higher educational establishments: Proceedings of Irpin second international scientific-pedagogical readings*, (pp. 549-557) [in Ukrainian].

Татьяна Владимировна Коломиец,

кандидат психологических наук,

ассистент кафедры социальной и практической психологии,
Житомирский государственный университет имени Ивана Франка,
ул. Большая Бердичевская, 40, г. Житомир, Украина

РАЗВИТИЕ ЭМПАТИЙНОГО МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Статья посвящена рассмотрению эмпатийного межличностного взаимодействия как особой формы реализации человекоцентрических взаимоотношений. Представлена авторская программа психологического содействия развитию эмпатийного межличностного взаимодействия в юношеском возрасте. Теоретически обоснована ее структура (четыре блока: «Развитие эмпатийности», «Развитие разных видов эмпатийного взаимодействия», «Рефлексия собственного опыта» и «Перенос полученных знаний, умений и навыков в реальную жизнь») и методы (мини-лекции, демонстрация короткометражных фильмов с ярко выраженной эмпатогенной ситуацией, видеofиксация эмоционального отклика, групповая дискуссия (тематическая, биографическая и интеракционная), мозговой штурм, методы игровой драматизации, кейс-стади, письменные самоотчеты). Основным методом, который был применен для реализации программы, стал социально-психологический тренинг. Показано, что ранний юношеский возраст является наиболее благоприятным для развития эмпатийного межличностного взаимодействия. Последний обеспечивается путем целенаправленного психологического воздействия на личностные качества и характеристики юноши, которые способствуют повышению уровня интегральной эмпатии (актуализация эмпатийной установки, развитие децентрации, антиципации, рефлексии, альтероцентризма), с одной стороны, и осознания молодежью последствий различных видов эмпатийного поведения, с другой. Представлены основные результаты апробации программы. Доказана эффективность развития эмпатийного межличностного взаимодействия средствами групповой и индивидуальной психокоррекции. Констатированы статистически значимые изменения в показателях интегральной эмпатии (их рост), а также прерванного (уменьшение частоты проявлений) и субъектноцентрического (увеличение частоты проявлений) эмпатийного взаимодействия. В ходе анализа гендерных различий у юношей экспериментальной группы после развивающего воздействия, кроме вышеупомянутых, зафиксированы достоверные изменения в показателях альтруистического взаимодействия (в сторону снижения частоты его проявлений). Выявлен отсроченный эффект программы, что проявляется в дальнейшем снижении количества прерванных эмпатийных взаимодействий и росте альтруистических.

Ключевые слова: эмпатийное межличностное взаимодействие, программа содействия развитию эмпатийного межличностного взаимодействия, социально-психологический тренинг, формирующий эксперимент, юношеский возраст.

Tetiana Kolomiets,
*PhD (Candidate of Psychological Sciences), teaching assistant,
Department of Social and Applied Psychology,
Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine*

DEVELOPMENT OF EMPATHIC INTERPERSONAL INTERACTION IN ADOLESCENCE

The article is devoted to consideration of empathic interpersonal interaction as a particular form of implementation of human-centered relationships. The author's program of psychological assistance for the development of empathic interpersonal interaction in adolescence is presented. There have been theoretically grounded its structure (consisting of four blocks: "The development of empathy", "The development of different types of empathic interaction", "Reflection of one's own experience" and "Transferring of acquired knowledge, skills and abilities in real life") and methods (including mini lectures, demonstration of short films with pronounced empathogenic situation, video fixation of emotional response, group discussion (thematic, biographical and interactive), brainstorming, game dramatization techniques, case studies, written self-reports). The program was implemented by means of the socio-psychological training. Early adolescence is the most favorable period for the development of empathic interpersonal interaction. The latter is provided by the purposeful psychological impact on the personal qualities and characteristics of an adolescent that contribute to the increase of the integrated empathy level (actualizing empathic attitude, development of decentration, anticipation, reflection, alterocentrism, etc.) on the one hand and the adolescents' awareness of the consequences of different types of empathic behavior, on the other. The basic results of approbation of the program are presented. The effectiveness of the development of empathic interpersonal interaction by means of group and individual psychological correction has been proved. The statistically significant changes in indicators of integrated empathy (their growth) as well as interrupted (decrease of the frequency of manifestations) and subjective-centered (increase of the frequency of manifestations) empathy interaction have been found. In the analysis of gender differences in male adolescents from the experimental group, some significant changes in indicators of altruistic interaction (increase of the frequency of its manifestations) have been noticed. The postponed effect of the program, which was manifested in the further reducing of the number of interrupted empathic interactions and the growing of altruistic ones, was observed.

Keywords: empathic interpersonal interaction, the program facilitating the development of empathic interpersonal interaction, socio-psychological training, formative experiment, adolescence.

Подано до редакції 01.09.2016

УДК: 159.9

Елена Владимировна Костюнина,
*аспирант кафедри психології розвитку та соціальних комунікацій,
Южноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського,
ул. Фонтанская дорога, 4, г. Одесса, Украина*

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ РЕКРЕАЦИОННОГО УЧРЕЖДЕНИЯ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена изучению новых возможностей и прогностической ценности исследования профессиональной идентичности педагогов-организаторов учреждений рекреации. В статье представлен обзор существующих теоретических подходов к изучению профессиональной идентичности, профессиональной «Я-концепции». В основе идеи статьи лежит не обзор научных школ в рамках изучения профессиональной идентичности, а обобщение опыта, который был получен в ходе практической деятельности организации психологического сопровождения профессиональной адаптации педагогов-организаторов рекреационного учреждения на базе УДЦ «Молодая гвардия».

Ключевые слова: профессиональная идентичность, педагог-организатор, рекреационное учреждение, дискурсивно-графический метод (ДГТ), образ профессии.

Современный уровень развития социальных отношений выдвигает особые требования к уровню профессионализма, «образу профессии» и результатам деятельности человека. Одной из ключевых тем общественного дискурса является обсуждение профессиональной «Я-концепции» педагогических ра-

ботников, новые требования и ожидания социума от педагогического сообщества.

Особое место в когорте педагогических работников занимают педагоги-организаторы рекреационных учреждений. Неопределённость «образа профессии» (эволюция от «вожатого» до «педагога-